

Individen i centrum

“Det är bättre att stämma i bäcken än i ån”

En sammanfattning av rapporten skriven av Ingvar Nilsson och Anders Wadeskog.

Idéer för livet, Ingvar Nilsson och Anders Wadeskog vill rikta ett stort tack till styrgruppen för deras viktiga och värdefulla synpunkter och reflexioner på rapporten.

Tack till:

Bodil Långberg, Allmänna barnhuset - Karl Gudmundsson, Södertälje kommun - Märit Melbi, SKL - Nils Mårtensson, Skandia

Projektansvarig: Christina Wahlström
Redaktion: Susanna Kull, Intellecta Communication
Form & layout: Elo Wennström
Foto: Niklas Andersson och Elo Wennström
Skandia Försäkringsaktiebolag © 2008
Tryck: Tryck o Rit
Beställningsadress: skandia@strd.se

Förord

Frågeställningar som "vad får det kosta att rädda en människa på glid?", "vad tjänar vi på att rädda en individ?" och inte minst, "vad kostar det oss att låta bli?" är för många laddade. Åsikterna går isär om man utifrån ekonomiska termer och kalkyler ska och kan värdera vad var och en av oss kan förväntas bidra med till samhället under vår livstid. Eller det riktiga i att sätta en prislapp på vad vi kan komma att kosta samhället, om vi i stället kommer på glid och slutligen hamnar i ett permanent utanförskap.

I sin rapport "Det är bättre att stämma i bäcken än i ån" presenterar de båda nationalekonomerna Anders Wadeskog och Ingvar Nilsson ett synsätt och en metod, vilka visar på det goda med att använda ekonomiska kalkyler som ett medel för att uppnå andra och mer övergripande mål. Grundläggande är utan tvekan det humanistiska perspektivet och att ge alla individer möjlighet att själva forma sin livssituation utifrån sina respektive förutsättningar. Men för att klara detta krävs konkreta verktyg som tydligt kan visa på de fördelar som uppstår om vi prioriterar de resurser som står till vårt förfogande på ett visst sätt.

Rapporten visar tydligt effekten av tidiga insatser kring barn och unga, värdet av att underlätta människors resa tillbaka till samhället och värdet av att tillvarata deras arbetsförmåga – jämfört med att inte göra något. Resultatet i mänskligt lidande talar för sig. Men marginalisering av människor kostar och det görs i rapporten konkret med hjälp av ekonomiska kalkyler och argument som visar på prislappen för ett utanförskap. För den enskilde individen, för de olika myndigheterna och för hela samhället i stort. Om man med en insats så bara lyckas hindra en individ från att marginaliseras och hamna i ett utanförskap är så gott som alltid insatsen att betrakta som samhällsekonomiskt lönsam. För att inte tala om vinsterna för den enskilde individen.

Vi har alla ett ansvar för hur samhället utvecklas. Det gäller inte minst ett företag som Skandia. Sedan 20 år tillbaka har Idéer för Livet varit en avdelning inom Skandia med uppdrag att arbeta förebyggande och långsiktigt för barn och ungdomar. Alla Skandias medarbetare har möjlighet att arbeta med ideell verksamhet på arbetstid för Idéer för Livet. Konkret innebär det till exempel att vara mentor åt en ung människa, arbeta i Bris-jouren eller i någon annan ideell organisation. Dessutom finns Skandias stiftelse Idéer för Livet som årligen delar ut anslag till olika barn- och ungdomsprojekt.

Stiftelsen Idéer för Livets arbete handlar också om att kunna ge finansiellt stöd till olika forskningsprojekt, såsom rapporten "Det är bättre att stämma i bäcken än i ån". Förhoppningen är att dessa kan utgöra viktiga verktyg för att ur olika perspektiv visa på hur förebyggande insatser i stort sett alltid lönar sig i det långa loppet.

Hans G Svensson
Ordförande
Skandias stiftelse Idéer för Livet

Niklas Birgetz
Chef
Skandia Idéer för livet

Innehåll

Del ett - Behovet av prevention, långsiktighet och samverkan

Inledning	5
Med individen i centrum	5
Behovet av prevention, helhetssyn, långsiktighet och samverkan	5
När helhetsbilden saknas	6
Utanförskapets mekanismer	6

Del två - Praktikfall Leksand och Söderköping

Leksand och Söderköping - visar prov på ett socialt investeringsperspektiv	7
Leksand - Familjecentrum med föräldrastöd	7
Arbetsprocessen	7
Det förebyggande arbetet	7
Söderköping - preventivt arbete i form av Livskunskap	8
Ett praktikfall - Torbjörn i Söderköping	8

Del tre - Att beräkna de ekonomiska effekterna

Att räkna på de ekonomiska effekterna av prevention, långsiktighet och samverkan	10
Ekonomiska konsekvenser av förebyggande arbete	10
Vidgat samhällsekonomiskt perspektiv	10
Att beräkna effekterna av prevention och tidiga insatser	11
Prevention - både kortsiktig kostnad och lönsam investering	11
Framgångsrik prevention är lönsamt	11
Vad kostar unga människors utanförskap	12
Vad är förebyggande arbete värt?	12
Det SocioEkonomiska bokslutet	13

Del fyra - Framtiden är idag

Hur omsätter jag detta i min vardag och verklighet?	14
Ge individen ansvar och brukarmakt	14
Ledning, styr- och uppföljningssystem	14
Rapporten - ett viktigt verktyg i det framtida arbetet	15

Inledning

Utanförskap och marginalisering av människor i samhället kostar mycket, såväl i mänskligt lidande som i pengar. Vägen mot ett utanförskap, ett marginaliserat liv i varierande grad dominerat av t.ex. missbruk, psykisk sjukdom, långtidsarbetslöshet, går dessutom i allt snabbare takt. Har man väl hamnat där är vägen tillbaka till samhällsgemenskapen lång och svår.

För att vända dagens negativa utveckling måste vi därför våga tänka och agera i nya banor. Med rapporten "Det är bättre att stämma i bäcken än i ån" koncentrerar vi oss på utsatta barns och ungdomars livsvillkor och tydliggör på olika vis det ekonomiska värdet av att sätta in preventiva, långsiktiga och inte minst tidiga och samordnade insatser kring dem. Med hjälp av ekonomiska termer diskuterar vi också vad marginalisering och utanförskap till följd av att inget görs kan komma att kosta både den enskilde och samhället.

Förhoppningen är att innehållet i rapporten ska kunna utgöra ett stöd och verktyg då det handlar om att kunna och våga argumentera för att en viss insats inte bara är klok ur ett mänskligt perspektiv, utan också ekonomiskt förnuftig. Det kloka i att satsa på tidiga insatser som leder till en bättre resurshushållning av våra gemensamma resurser i ett längre perspektiv. På köpet kan vi då också få ett bättre och humanare samhälle.

Med individen i centrum

I den bästa av världar hade det räckt att med humanistiska argument slå fast de värden och förtjänster som prevention och tidiga insatser för barn och unga för med sig. Tyvärr är den krassa verkligheten ofta en annan där denna typ av argument sällan räcker särskilt långt. Det krävs att vi ur ett ekonomiskt perspektiv och i ekonomiska termer kan redogöra för hur dessa insatser kan påverka samhället på kort och lång sikt, både i stort och inom ett begränsat område. Att använda ekonomiska analyser och kalkyler ger konkreta siffror och data, vilka dessutom talar beslutsfattarnas språk där begrepp som resultaträkning, vinst och nyckeltal spelar en avgörande roll för hur resurserna prioriteras. Synsättet vi utgår från bygger på att individen sätts i centrum och att en helhetssyn skapas kring

personen, i stället för att sätta organisationen eller professionen och dess intressen i centrum.

Det viktigaste långsiktiga målet är att minska utanförskapet och skapa bättre förutsättningar för en snabb väg tillbaka in i samhällsgemenskapen och "normaliteten". Vår ambition är att visa på metoder och verktyg som krävs för att ta fram tydliga och enkla argument för att påvisa värdet av prevention och tidiga insatser – och vad det kan komma att kosta att inte agera alls.

En ung individ i riskzonen

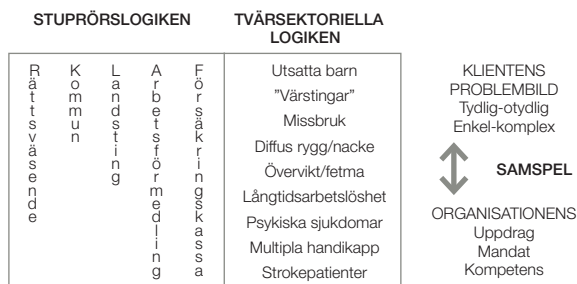
Det finns ett stort antal barn som är utsatta eller i riskzonen och som riskerar att, om inget görs, hamna i ett livslångt utanförskap. Ett av dessa barn är Torbjörn. Han finns inte i verkligheten, men väl som fenomen i form av en ung människa på väg mot marginalisering och utanförskap. I Torbjörns gestalt möter vi inte bara ett mänskligt slöseri, utan även bilden av hur samhällets resurser används utan samordning och långsiktighet.

Egentligen befinner sig Torbjörn i riskzonen redan innan han föds. Hans ensamstående mamma är då knappt myndig, utan utbildning och socialt nätverk. Hon har helt enkelt mycket emot sig och är i behov av extra stöd och hjälp. På MVC, BVC och i barnomsorgen uppmärksammas på olika sätt problem för både mamman och Torbjörn, som tidigt ses som ett udda och stökigt barn. Mammans kontakter med socialtjänst och försäkringskassa i form av socialbidrag, bostadsbidrag och bidragsförskott löper som en röd tråd genom uppväxten. Torbjörn fortsätter sin resa mot utanförskap genom grundskolan där han får allt svårare att hänga med i undervisningen. I sjunde klass läser han som en fjärdeklassare och mattekunskaperna är ännu sämre. Motivationen är låg och han skolkar och ställer till besvär. Han lämnar grundskolan utan fullständiga betyg mot ett fortsatt liv i en socialt och intellektuellt torftig miljö. Man behöver inte vara särskilt fördomsfull för att se hur hans fortsatta väg mot marginalisering och utanförskap kan komma att se ut. Men låt oss stanna upp och fundera över om det verkligen måste gå så här snabbt? Torbjörn är ingen värsting, utan en udda kille med svag social och ekonomisk bakgrund,

som antagligen skulle kunna utveckla sig till en fullt fungerande samhällsmedborgare – om bara insatserna hade präglats av ett långsiktigt perspektiv, samordnats och satts in i tid.

När helhetsbilden saknas

Det gemensamma problemet för Torbjörn och barn i liknande riskzoner är ofta bristen på helhetssyn och långsiktighet hos berörda samhällsaktörer. Torbjörn har fått och får en stor del av samhällets resurser och uppmärksamhet, och en mängd aktörer är och har varit involverade kring honom och hans mamma. Men insatserna som beslutas samordnas sällan aktörerna emellan och kortsiktighet speglar besluten. Ingen av aktörerna kan säga sig ha en helhetsbild av honom. Alla ser sin del, men få eller ingen har överblick över helheten. Hans liv styckas upp i olika ålderssegment med olika aktörer för varje åldersintervall och typ av problem. Följden blir att han utsätts för de mekanismer som bidrar till och förstärker en individs marginalisering och utanförskap.

Utanförskapets mekanismer

Det finns ett antal mekanismer som strukturellt bidrar till och förstärker människors marginalisering och utanförskap i samhället och leder till ett slöseri med resurserna. Det handlar om:

- brist på samverkan mellan de olika aktörerna
- kortsiktighet styr besluten
- människor betraktas som offer och hjälplösa
- stigmatisering av deras situation

Följden av att de olika aktörerna inte samverkar blir en frånvaro av helhetssyn. Där någon aktör ser social utsatthet, ser en annan ett försörjningsproblem. Det

den ene tolkar som uttryck för en psykiatrisk problematik, ser den andre som skoltrötthet. Ytliga symptom blandas samman med underliggande orsaker. Till detta kommer ett kortsiktigt tidsperspektiv som hänger samman med budgetårets begränsningar för tänkandet. I synen på individen härskar synsättet att se dem som offer, i stället för som kapabla individer och våga ge dem ansvar och brukarmakt (empowerment) att skapa ett liv utifrån sina respektive förutsättningar. Ytterligare en mekanism som bidrar och förstärker är att vägen tillbaka och in i samhällsgemenskapen igen oftast är lång och svår.

Utgångspunkten är att det finns betydande värden, både mänskliga och ekonomiska, i att så tidigt som möjligt få bukt med dessa mekanismer och hindra dem från att lösa ut. Vägen framåt bygger på prevention, tidiga insatser, strukturell samverkan mellan aktörerna präglad av att ett helhetsgrepp tas kring individen och de insatser som sätts in. Beslut och insatser ska dessutom grundas på långsiktighet. Genom att mäta och värdera effekterna av utanförskap, tidiga insatser, prevention och framgångsrik rehabilitering med stöd av ekonomiska kalkyler kan vi visa på hur en klok satsning på kort sikt, nästan alltid leder till stora intäkter på lång sikt.

Exempel från verkligheten och hur man kan se på det ekonomiska värdet av framgångsrikt förebyggande arbete kring barn och unga hämtar vi från Leksand och Söderköping.

Leksand och Söderköping – visar prov på ett socialt investeringsperspektiv

De två kommunerna Leksand och Söderköping har det gemensamma att båda intagit ett investeringsperspektiv och helhetssyn kring barn och unga i kommunen. Detta kommer till uttryck i att de under längre tid systematiskt arbetat med ett generellt förebyggande arbete, som präglas av ett långsiktigt perspektiv på minst tjugo år, och som ser samverkan mellan olika aktörer som centralt liksom föräldrarnas roll som avgörande i det förebyggande arbetet.

Leksand – Familjecentrum med föräldrastöd
Leksand är en kommun där man under ett antal år ägnat mycket tid och kraft åt att strukturera det förebyggande arbetet. Kärnan i arbetet är dels ett synsätt, dels en organisationsmodell. Synsättet handlar om att skapa ett gemensamt och samlat grepp kring barn och unga, från graviditeten till vuxen ålder (20 år). Som den givna och självklara utgångspunkten för allt förebyggande arbete ses föräldrarna. Trygga föräldrar bidrar till att skapa trygga barn lyder devisen.

För att skapa detta har man satsat på att organisatoriskt bygga den nätverksliknande organisationen Familjecentrum. Det är en beteckning på en föräldrastödsmodell som bygger på förstärkt och förlängd föräldrautbildning, som erbjuds samtliga föräldrar redan från första graviditetssamtalet. Ett av de viktigaste målen är att skapa både sociala nätverk och nätverk av resurser kring individen eller familjen, för att på så sätt kunna agera innan det i egentlig mening finns något att agera kring. För att lyckas med detta finns flertalet av de samhällsaktörer som behöver samverka under uppväxtåren samlade hos Familjecentrum.

Arbetsprocessen

Verksamheten drivs med de medverkande aktörernas befintliga resurser, då nätverksformen gör att dessa kan nyttjas effektivare. Normalt sett träffas föräldragrupperna under professionell ledning i drygt två års tid. Första året sker cirka arton träffar och det andra cirka tolv träffar. Totalt sett blir det cirka 30 tvåtimmars träffar. Årligen startas mellan sex till tio nya grupper

och i varje grupp finns upp till tjugo föräldrar. Leksandsmodellens överordnade syfte är att minska sannolikheten för marginalisering av barn och unga och öka sannolikheten för att livet ska utveckla sig på ett "normalt" sätt. De som arbetar med barn och ungdom i Leksand är övertygade om att dessa systematiska stödinsatser, leder till att det för många barn skapas bättre förutsättningar för ett bättre liv, först som unga och därefter som vuxna.

Hur kan vi då påvisa det eventuella ekonomiska värde som Familjecentrum i Leksand kan förväntas bidra med? För att kunna göra det behöver vi veta vad det förebyggande arbetet kostar respektive vilka samhälls-ekonomiska effekter en del av dessa barn kan komma att förorsaka samhället på kort och lång sikt till följd av ett utanförskap. Kostnader som handlar om framtida välfärdsutgifter och framtida produktionsbortfall.

Det förebyggande arbetet

Vi antar följande: att Leksands kommun följer "riksnormaliteten" för en kommun vad gäller generella siffror för antal personer som kan förväntas leva ett marginaliserat liv i form av missbruk, psykisk sjukdom och långtidsarbetslöshet/sjukskrivning som vuxna. I Leksands fall har vi utgått från årskullarna 0-7 år för åren 2000-2007 vilket motsvarar 800 barn.

De relativa och absoluta sannolikheterna för framtida utanförskap för 800 barn i Leksands kommun 2000-2007.

	Prob	Antal
Narkoman	0,003	2,4
Alkoholist	0,01	8
PsykSvår	0,005	4
PsykLätt	0,05	40
LångSjuk	0,03	24
LångArblös	0,03	24
Summa		102,4
Andel		12,8%

Om inget särskilt görs för att förhindra denna utveckling finns det en statistisk risk för att så många som 102 av de 800 barnen hamnar i ett framtida utanförskap av olika grad. Vad leder då en sådan utveckling till i form

av mänskligt lidande och ekonomiska konsekvenser? Låt oss samtidigt också titta på vad det ekonomiska värdet skulle kunna vara av ett gott förebyggande folkhälsoarbete av det slag som genomförs i Leksand.

Välfärdskostnaderna för 1, 5 och 45 år för det utanförskap som kan drabba delar av sju årskullar omfattande totalt 800 barn i Leksands kommun.

	1 år	5 år	45 år
Arbetsförmedling	1 618 088	7491 578	34 867 922
Försäkringskassa	15 930 030	73 754 369	343 273 684
Kommunen	9 178 352	42 494 808	197 782 851
Landstinget	7 987 214	36 979 963	172 115 203
Rättsväsendet	2 699 607	12 498 897	58 173 398
Övriga	1 407 779	6 517 869	30 336 006
Summa	38 821 069	179 737 484	836 549 063

De sannolika kostnaderna för framtida utanförskap för de 102 individerna innebär att de samhälleliga välfärdskostnaderna på årsbasis uppgår till cirka 39 miljoner kronor och ur ett livslångt perspektiv till cirka 835 miljoner kronor. Till detta kommer produktionsförluster som ur ett livslångt perspektiv uppgår till 874 miljoner kronor. Totalt kostar detta framtida utanförskap för de 102 individerna cirka 1 710 miljoner kronor. Det finns med andra ord en *preventionspotential* på som mest cirka 1 700 miljoner kronor, som genom olika förebyggande och främjande insatser går att förhindra eller reducera.

Detta kan ställas mot kostnaden för Leksandsmodellens förebyggande arbete med dessa 800 barn. Totalt sett hamnar den på cirka två miljoner kronor, eller cirka 300 000 kronor på årsbasis, eller cirka 2 600 kronor per deltagande barn. Det gör att skillnaden mellan det förebyggande arbetet och kostnaderna för en framtida eventuell marginalisering är utomordentligt stora. Man kan utan problem säga att kostnaderna för det förebyggande arbetet praktiskt taget försvinner i en jämförelse med utanförskapets kostnader. Om så den enda effekten av allt förebyggande arbete är att en enda persons framtida utanförskap förhindras blir den ekonomiska effekten ändå positiv; 336 procent avkastning på den förebyggande insatsen.

Söderköping –
preventivt arbete i form av Livskunskap
Också i Söderköping tas ett helhetsgrepp och ett långsiktigt perspektiv i arbetet med att förebygga och

främja arbetet kring barn och unga. Insatsen riktar sig mot alla barn och föräldrar med ett sammanhängande perspektiv från 0-20 år. Föräldrarna har en central roll och det är samverkan mellan alla berörda aktörer som gäller. En av de centrala aktiviteterna är satsningen på utbildning i vad man kallar Livskunskap. Grundläggande är att utifrån en gemensam värdegrund utveckla elevens sociala och emotionella kompetenser, förebygga mobbing, undvika/reducera skadlig stress och främja en trygg miljö för inläring. Den organisatoriska basen för arbetet är två samverkansgrupper som i varsin övergripande strategisk roll utgör naven i ett systematiskt nätverksarbete; barnsamverkansgruppen för barn upp till tolv år, och samverkansgruppen för övriga unga upp till 25 år. Tanken är att utgå från befintliga organisationer och resurser, och i det ordinarie arbetet införa en högre grad av samverkan och preventivt synsätt.

Verksamheten har idag en budget på cirka 1,6 miljoner kronor på årsbasis inklusive kostnader för två samordnares tjänster. Sedan 2004 har närmare 300 personer gått utbildningen i Livskunskap och vid 2008 års utgång beräknas att drygt 60 procent av kommunens personal, som i sin yrkesroll möter barn och unga, ha gått utbildningen. Föräldrarna deltar också i denna process och hittills har cirka 300 föräldrar deltagit och planerna för 2008 är att ytterligare 250 föräldrar ska delta.

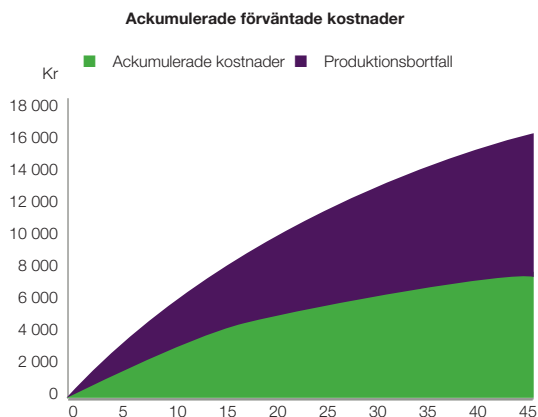
Ett praktikfall – Torbjörn i Söderköping

För att ställa kostnaden för det arbete som bedrivs i Söderköping i relation till vad kostnaden för ett utanförskap kan vara, tar vi åter Torbjörn som exempel och placerar honom i kommunen. Hans fortsatta väg mot utanförskap har vid tjugo års ålder slutat med att han dömts till ett kortare fängelsestraff. Men fängelsetiden blir en vändpunkt då ett intensivt arbete av det professionella nätverket i Söderköping gör att han lyckas stoppa den negativa spiralen och hans stigmatisering bryts som en följd.

Vi intar ett strikt ekonomiskt perspektiv och börjar med att titta på effekterna av om han hade fortsatt sin marginalisering och hamnat i någon typ av långtids-

sjukskrivning utan alltför stora pålagringar i form av missbruk eller annat. Vad hade Torbjörn i så fall kostat samhället? Vi kan konstatera att varje år av utanförskap innebär en samhällskostnad på cirka 350 000 kronor. Till detta kommer de samhällskostnader som utgörs av det produktionsbortfall som uppstår då han inte arbetar. I diagrammet nedan har välfärdskostnaden och produktionsbortfallet lagts samman.

Det ackumulerade priset för Torbjörns utanförskap i form av välfärdskostnader och produktionsförluster diskonterat med fyra procents ränta till följd av långvarig sjukskrivning.

Om vi antar att Torbjörn efter sin fängelsevistelse och under de kommande tolv åren lever ett normalt liv och arbetar, motsvarar detta då en samhällsvinst på ungefär sex miljoner kronor i förhållande till alternativet att vara långtidssjukskriven. Om vi går tillbaka till Söderköpings budget för det förebyggande arbetet får vi följande nyckeltal:

- värdet av Torbjörns normalisering i tolv år/kostnaderna för det förebyggande arbetet per år = $6 \text{ mnkr} / 1,6 \text{ mnkr} = 3,5$
- värdet av Torbjörns normalisering i tolv år/kostnaderna för en persons utbildning i Livskunskap = $6 \text{ mnkr} / 2\,500 = 2\,400$

Med andra ord, de minskade kostnader som Torbjörns uteblivna utanförskap innebär har lett till att man kan driva det förebyggande arbetet i Söderköpings kommun i mer än tre års tid. Resurserna skulle också kunna användas till att utbilda cirka 2 400 personer i Livskunskap.

Att räkna på de ekonomiska effekterna av prevention, långsiktighet & samverkan

Kan man värdera tidiga insatser, prevention och framgångsrik rehabilitering i ekonomiska termer? Ja, det är vår absoluta övertygelse att man kan tydliggöra de ekonomiska konsekvenserna av utanförskap och därmed också värdet av framgångsrik prevention och tidiga insatser.

Ekonomiska konsekvenser av förebyggande arbete

Ett ständigt dilemma för beslutsfattare är att med säkerhet fastställa kausaliteten vad gäller de långsiktiga effekterna av prevention och tidiga insatser. Att ställa dagens säkra kostnader för att förhindra marginalisering och utanförskap, mot osäkra intäkter någonstans långt in i framtiden. En metod för att värdera dessa effekter är att med hypotetiska eller villkorade kalkyler jämföra olika insatser för barn och ung i förhållande till alternativet att i stort sett inte göra något alls. Det går tämligen säkert att räkna ut vad det förebyggande arbetet kostar men svårigheten är att vi så sällan vet eller med säkerhet kan bevisa effekterna, särskilt de på lång sikt, av det förebyggande arbetet.

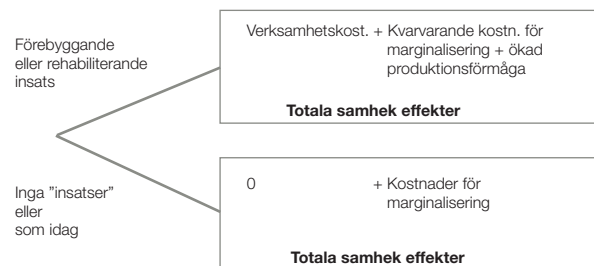
Vi vet dock att ju längre unga människor tillåts befinna sig i ett utanförskap, desto mer fördjupas det och blir svårare att bryta. Accelerationen i utanförskapets nedförsbacke sker heller inte med jämn hastighet, utan tenderar att växa till sig snabbare vid tidpunkter som skolstarten, när högstadiet respektive gymnasieskolan slutar och det hela sker till ständigt växande kostnader. Vi behöver kunna mäta gapet mellan utanförskap och normalitet, marginaliseringsgapet, och vad effekterna blir om detta tillåts växa. Länken mellan dessa hittar vi genom att identifiera vad som händer med människor på väg in i utanförskap, sammanställer hur det offentliga välfärdssystemet belastas för att sedan kunna kvantifiera och värdera de effekter som uppstår.

Låt oss exemplifiera med vad som händer vid omhändertagande av ett barn. Vi vet att en mängd samhällsinstanser då berörs, såsom t.ex. rättsväsende, socialtjänst och försäkringskassa, och bildar ett mycket komplext nätverk av aktörer och insatser. Vad vi kallar

för en välfärds konsumtionskedja – en beskrivning av hur exempelvis barn och ungdomar utifrån olika behov och tidsaspekter utnyttjar, använder sig av eller belastar de offentliga välfärdssystemen – löper från att socialtjänsten får kännedom om ett utsatt barn, till stöd av olika slag i form av kontaktpersoner, jourhem, BUP-besök. Slutligen kopplas även rättsväsendet in om det blir frågan om omhändertagande med stöd av LVU. Den stora utmaningen ligger i att hantera den kostnads- och intäktsbild som blir följden och som spänner över ett flertal olika samhällsaktörer och berör mängder av variabler, på både kort och lång sikt. För att göra detta krävs dels en metodik, dels att man på ett klokt sätt kan förenkla problematiken för att göra den hanterbar.

Vidgat samhällsekonomiskt perspektiv

Priset för människors marginalisering och utanförskap är mycket stort. Ett sätt att visa detta är att mäta skillnaderna i samhällseffekter mellan normalitetens livsbana och utanförskapets. Men om vi vill studera värdet av god prevention, leder detta också till frågan: vad händer om vi inte lyckas? Vilka är utanförskapets kostnader? Skillnaden är det vi kallar för marginaliseringsgapet. Med ett strikt ekonomiskt perspektiv ligger i den ena vågskålen att värdera i vilken omfattning en ökad marginalisering av människor kan komma att kosta i form av konsumtion av framtida välfärdstjänster. Omfattningen och när i tiden detta kan komma att ske är dock oviss. I den andra vågskålen finns prislappen för att satsa på en förebyggande insats och blir något som omgående belastar den egna budgeten. Intäkten blir i form av att fler medborgare arbetar och betalar skatt, liksom att insatserna leder till friskare människor. Summan av allt detta utgör de totala samhällsekonomiska effekterna av ett förebyggande arbete.

Varje ung människa som i onödan hamnar i ett utanförskap leder till samhällskostnader som på årsbasis kan uppgå till mellan 350 000 kronor och 1 600 000 kronor i form av ökad välfärdskonsumtion. Till detta kommer värdet av årliga produktionsförluster på ytterligare cirka 300 000 kronor per person. Tabellen visar hur fördelningen av kostnader mellan olika aktörer är beroende av den problematik som omger individen.

De årliga samhällskostnaderna för tre olika sorters marginalisering och deras fördelning på olika samhällsfunktioner.

	Narkoman	Psykiskt sjuk 1 år	Långtidssjuk
Arbetsförmedling	26 375	15 701	26 222
Försäkringskassa	113 833	83 359	227 363
Kommunen	258 979	52 609	33 508
Landstinget	62 234	232 944	59 752
Rättsväsendet	651 340	0	0
Övriga	540 000	1 278	0
Summa	1 652 761	385 891	346 844

Använder vi ett femårigt tidsperspektiv enligt samma princip återfinns samhällskostnaderna i intervallet 1,6 miljoner kronor till 7,6 miljoner kronor. Förlänger vi ytterligare och tittar på de finansiella och reala kostnaderna för en narkomans typkarriär uppgår samhällskostnaderna till 30 miljoner kronor. Det är inte svårt att konstatera att priset på utanförskap är mycket stort, men siffrorna ger även en uppskattning av det potentiella ekonomiska värdet av framgångsrik prevention. Vi talar om preventionens potentialens ekonomiska värde och en beskrivning av det potentiella värdet av tidig upptäckt och tidiga och framgångsrika insatser för att förhindra marginalisering och utanförskap.

Att beräkna effekterna av prevention & tidiga insatser

När processen mot marginalisering väl inletts antar vi att följande mekanismer gäller. Ju längre man väntar med att bryta ett utanförskap, desto djupare blir det, desto större blir de samhällsekonomiska effekterna, och slutligen, desto svårare blir det. Ett antal frågor uppstår då vid sidan av de självklara och rent mänskliga vinsterna av att bryta en ungs människas utanförskap. Är en viss insats lönsam sett ur ett strikt ekonomiskt perspektiv? Hur framgångsrik måste insatsen vara för att den ska vara lönsam? Vinnare och förlorare, för vem av aktörerna är insatsen lönsam? Vilket tidsperspektiv gäller för lönsamhet?

I rapporten finns ett flertal olika modeller med vars hjälp det ekonomiska värdet av prevention, tidiga insatser och framgångsrik rehabilitering kan beräknas. Valet av metod avgörs av en mängd faktorer såsom ambitionsnivå, tillgång till tid och pengar. De enklaste metoderna, schablonmetoderna, kan på kort tid i stort genomföras av vem som helst. De mer avancerade modellerna kräver ofta professionellt stöd och kan ta flera månader att genomföra.

Prevention – både kortsiktig kostnad och lönsam investering

Det är inte alltid självklart vad som är lönsamt eller inte lönsamt då ett rehabiliteringsprojekt ska värderas, allt beror på val av perspektiv. Detta innebär att då en preventiv insats eller ett rehabiliteringsprojekt värderas ur ett kortsiktigt kommunalekonomiskt perspektiv får man nästan alltid en helt annan bild, än om man breddar eller förlänger perspektivet. Det förvandlas då nästan alltid från *en kortsiktig kostnad* till en tämligen *lönsam social investering*. Framgångsrika rehabiliteringsprojekt betraktade som sociala investeringar ger nästan alltid avkastningstal som överstiger de mest lönsamma investeringarna på en riskkapitalmarknad. Något mycket viktigt i sammanhanget är också att alltid försöka identifiera kortsiktiga och långsiktiga finansiella vinnare och förlorare i processen. Detta eftersom förlorarna kan vara benägna att avbryta, försvåra, förhindra eller avstå från att medverka i samverkansprocesser när det inte ges svar på frågan; "what's in it for me?".

Framgångsrik prevention är lönsamt

Vi hävdar att en framgångsrik insats kring barn och unga i riskzon i stort sett alltid är utomordentligt lönsam. Det som krävs är en modell för strukturell och långsiktig samverkan mellan olika berörda aktörer då hela tankegången förutsätter en gemensam insats mellan exempelvis kommun och landsting. Dessutom behövs en modell där de olika aktörerna kan agera på ett sådant vis att vinnarna kan kompensera förlorarna. Annars finns det inget rationellt ekonomiskt skäl för förlorarna att göra denna sociala investering. Slutligen krävs det att man har ett tidsperspektiv som är fleirårigt.

Vi tar åter Torbjörn som exempel, nu i rollen som strulig femtonåring. Han ses som ett problembarn, som skolkar, snattar och missbrukar om än i liten skala. Man lyckas enas om en gemensam handlingsplan för Torbjörn i form av en högintensiv och långsiktig insats där kommun, i form av skola och socialtjänst, och landsting, i form av barn och ungdomspsykiatri samt vuxenpsykiatri, samverkar. I insatsen ingår allt från stödsamtal för hans mamma, en stödperson i skolan, kortare vistelser på behandlingshem eller skolhem till terapeutiska insatser inom BUP och psykologkontakt inom vuxenpsykiatri.

Vilka blir de ekonomiska effekterna av en sådan ambitiösa satsning? Genom att beräkna de olika insatsernas kostnader uppgår den totala reala kostnaden för en femårsperiod till 465 000 kronor, där kommunen står för majoriteten av kostnaden. Är detta då att betrakta som väl använda pengar? Det beror på två faktorer; dels de alternativa insatser som skulle kunna komma ifråga, dels konsekvenserna av att inte ingripa som skulle kunna medföra att Torbjörn fortsätter åt fel håll. De ekonomiska konsekvenserna av ett lågintensivt missbrukarliv med viss brottslighet skulle under en femårsperiod kunna uppgå till cirka 1,3 miljoner kronor eller 260 000 kronor på årsbasis. Kvoten mellan kostnaden för den högintensiva insatsen och den samhällsekonomiska konsekvensen av att inte agera uppgår till 2,79.

Det innebär att blir den planerade insatsen framgångsrik kommer den sociala investeringen att ge tillbaka knappt tre gånger insatsen under femårsperioden eller en ungefärlig avkastning på 55 procent på årsbasis. Omvänt betyder det att sannolikheten för att lyckas inte behöver vara mer än 35 procent för att det ska gå jämnt ut.

Vad kostar unga människors utanförskap
Hur omfattande och dyra får de insatser som görs för barn och unga på glid vara? Det utanförskap som drabbar vissa unga människor är mycket dyrt, och kan utöver "grundkostnaden" som är gemensam för alla unga uppgå till allt från några hundra tusen kronor till flera miljoner från barndom upp till vuxen ålder. Detta

kan jämföras med samhällskostnaden för en "normal-ungdom", vilken i genomsnitt är ungefär 1,8 miljoner kronor per person upp till arton års ålder.

I rapporten studeras det möjliga utanförskapets kostnader för en grupp om tjugo ungdomar på glid i åldern 16-25 år. Ju längre man väntar, desto mer fördjupas utanförskapet och därför väljer man att göra en insats i form av projektet Livlinan¹, som syftar till att ge dem stöd att ta sig tillbaka till samhällsgemenskapen och "normalitet". Kostnaden för dessa tjugo ungdomar under två års tid är 2,1 miljoner. För att sätta denna kostnad i ett perspektiv tittar vi på omfattningen av dessa ungdomars samhällskonsumtion. Fram till dess de kommer i kontakt med Livlinan uppgår samhällskonsumtionen för den yngre gruppen (16-19 år) till 680 000 kronor per person och för den äldre gruppen (19-22 år) till 2,7 miljoner kronor. Detta kan jämföras med normalungdomarnas genomsnittliga samhällskonsumtion på cirka 100 000 kronor. Skulle deras väg mot ett framtida utanförskap fortsätta kan den förväntade framtida årliga välfärdskostnaden för den studerade gruppen hamna på upp till 350 000 kronor per person. Den totala förväntade välfärdskostnaden för hela gruppen ungdomar fram till deras ålderspension uppgår till 138 miljoner kronor. Till detta kommer produktionsförluster på cirka 112 miljoner kronor. Sammanlagt kan kostnader för cirka 250 miljoner kronor för tjugo ungdomars förväntade framtida utanförskap jämföras med insatsens kostnad på cirka två miljoner kronor. Om vi ser det som ett socialt investeringsprojekt för våra gemensamma resurser kan vi konstatera att det räcker med att man lyckas till 1,5 procent för att projektet ska anses vara samhällsekonomiskt lönsamt.

Vad är förebyggande arbete värt

Det är svårt och i det närmaste omöjligt att i strikt mening bevisa att förebyggande eller hälsobefrämjande arbete är lönsamt. Men det går att med hjälp av realistiska räkneexempel försöka svara på frågor som: hur stora insatser är det idag lönt att satsa på en åtgärd om det leder till att ett framtida missbruk kan reduceras med en enda person? I rapporten exemplifieras med ett antal räkneexempel på hur lönsamma högintensiva

¹ Nilsson & Wadeskog, 2008, Utvärdering av rehabprojektet Livlinan i Österåker, SEE.

selektiva insatser, lågintensiva selektiva insatser och generella insatser kan tänkas vara. Vi finner då följande:

- att fånga upp en ung människa på glid till en kostnad på 500 000 kronor skulle på sikt bli en mycket lönsam affär, som skulle kunna ge 40 miljoner kronor eller mer tillbaka om det lyckas. Man behöver i stort sett bara lyckas en gång på hundra för att det ska löna sig
- att för de kostnader en enda missbrukare förorsakar samhället skulle man kunna arbeta förebyggande och driva en ungdomsmottagning i åtta år eller finansiera 50 000 besök på en sådan mottagning
- att kostnaderna för samma missbrukare skulle, om de används förebyggande, kunna finansiera skolkuratorer till 43 000 barn.

Den generella bilden är att det förefaller vara mycket lönsamt att tänka och agera långsiktigt. Normalt sett kan man få ut mycket förebyggande insatser för samma kostnad, som en enda person med ett omfattande utanförskap förorsakar samhället.

En mer rättvisande bild med SocioEkonomiska bokslutet

Alla verksamheter har ekonomiska relationer till sin omvärld. Två av dessa kallar vi för intäkter och kostnader – det vill säga ersättning för det man gör respektive det som man själv måste betala för andras resurser. Verksamheter som arbetar med prevention och/eller rehabilitering skapar betydande förändringar i intäkter/kostnader hos ett antal aktörer. För att åskådliggöra detta använder vi oss av ett SocioEkonomiskt bokslut. Syftet är att komplettera verksamhetens egen redovisning av intäkter och kostnader med en redovisning av de ekonomiska effekterna i verksamhetens omvärld, för att på kort och lång sikt ge en mer korrekt bild av insatsens effekter. Det SocioEkonomiska bokslutet är uppbyggt på följande komponenter:

SocioEkonomisk kostnad =
Extern kostnad + Intern kostnad
SocioEkonomisk intäkt =
Extern intäkt + Intern intäkt
SocioEkonomisk vinst =
SocioEkonomisk intäkt - SocioEkonomisk kostnad

Bokslutet består av ett antal delar och kan sammanställas på olika sätt. Navet utgörs av den utvidgade resultaträkningen för räkenskapsår, vilket är den principiella formeln ovan. Resultaträkningen kan med fördel kompletteras med olika former av nyckeltalsanalyser, finansieringsanalyser och mer långsiktiga investeringsbedömningar. I rapporten exemplifierar vi med en genomgång av tankarna bakom och utfallet från ett typiskt SocioEkonomiskt bokslut. Nästan genomgående leder detta till att värdet av sådana insatser blir både tydligare, positivare och betydligt mera omfattande - det vi kallat isbergseffekten kring prevention. Det SocioEkonomiska bokslutet kan ses både som en konkret beräkningsmetod och som ett synsätt kring frågor som berör prevention, tidiga insatser och rehabiliteringsåtgärder. Vi trycker i första hand på det senare perspektivet. Avslutningsvis, till följd av en framgångsrik prevention uppstår i huvudsak två effekter, som bör beaktas i ett SocioEkonomiskt bokslut, i form av minskade välfärds kostnader och ökade produktionsvärden.

Hur omsätter jag detta i min vardag och verklighet?

Slutsatserna av tidigare resonemang är att kostnaderna för ett utanförskap är mycket stora. Såväl mänskligt som samhällsekonomiskt. Oftast större än de flesta intuitivt tror och beaktas dessutom alltför sällan i det offentliga beslutsfattandet. Den kortsiktighet och det tunneltänkande som präglar många beslut kostar samhället stora pengar och leder till onödigt lidande. Vi blundar heller inte för problematiken med att en del av kostnaden är osynlig, då den drabbar en annan aktör och inträffar längre fram i tiden. Att synliggöra och ge en korrekt bild av dessa kostnader utgör en viktig grund för att ta ställning till värdet av ett förebyggande arbete. Det förutsätter ett nytt synsätt som kan leda till nya arbetsmetoder.

Vi kan vidare konstatera att om vi ska lyckas med ett långsiktigt förebyggande arbete kring barn och unga måste förändringar ske både lokalt och på samhällsnivå. Dagens struktur förefaller inte särskilt framgångsrik och vi vill peka på lösningar som har bättre förutsättningar än dagens att fungera. Vi hoppas att synsättet som rapporten präglas av ger dig som läsare inspiration, argument och kraft att tänka och agera i nya banor. Att inte se insatser för barn och unga som en budgetmässig kostnad som till 100 procent belastar innevarande års budget, utan i stället inrätta ett långsiktigt perspektiv och se det som en social investering. Likt fysiska investeringar där pengar som t.ex. satsas på att bygga ett nytt hus budgetmässigt belastar en investeringsbudget, vilket gör att innevarande års budget i princip endast belastas med avskrivningskostanden. Som vi ser det borde i logikens namn en tidig insats för att förhindra marginalisering, liksom prevention och rehabilitering bokföras inte som en kostnad utan som en social investering i människor; ett uttryck för att vårda och utveckla humankapitalet i en kommun.

Omfattningen av den strukturella samverkan mellan olika aktörer och beslutsfattandet måste öka och bli mera långsiktig. Samverkan måste i högre grad ske systematiskt och på en strategisk nivå. En första ingrediens är en gemensam ledning, som formulerar mål,

har gemensamma visioner och står på en gemensam värdegrund. Det handlar om förmågan att skapa nätverksbaserade organisationer eller imaginära organisationer för att lösa gränsöverskridande uppdrag.

Ge individen ansvar och brukarmakt

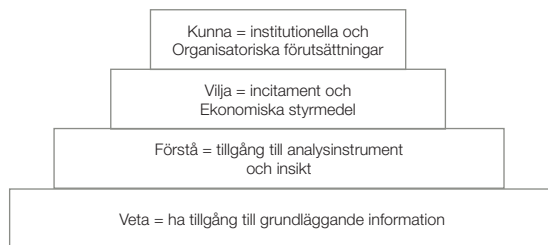
Att tillämpa och stärka egenmaktsperspektiv hos barn, unga och deras föräldrar är viktigt för att bidra till människors utveckling. På organisatorisk nivå handlar det om att vidga och skapa nya arenor för att ta tillvara människors förmåga att delta i arbetslivet utifrån individuell förmåga. Ytterligare en faktor handlar om att bryta den stigmatisering som drabbar både individuellt och kollektivt, och ge bättre förutsättningar för utanförskapets människor att återinträda i samhället. Stigmatisering av människor handlar till stor del om rädslor, och för att bryta detta måste mötesplatser skapas där kunskap kan ges och närhet till personen kan byggas. Det är svårt att ha fördomar om man känner någon på det personliga planet. Positiva förebilder och en övergångsarena gör det möjligt för människor, unga som gamla, att bryta med ett destruktivt liv. Att få ingå i en ny gemenskap är en stor hjälp och stöd på vägen mot att söka sig tillbaka in i samhällsgemenskapen.

Behov av förändrade ledning, styr- och uppföljningssystem

Rent praktiskt handlar det i första hand om två saker. Det ena är att skapa en ledning för detta och det andra är att skapa styr- och uppföljningssystem som beaktar helhetssyn och långsiktighet. I ledarskapets kärna ligger förmågan att alltid ställa individen i centrum och att kommunicera med alla som berörs. Ordergivning blir mindre viktigt, än dialog, samtal och förhandling. Flexibilitet med utrymme för gränsförskjutningar är andra viktiga egenskaper, tillsammans med mål och visioner för verksamheten – och naturligtvis modet att ta ett ansvar för helheten. Att med olika uppföljningsmodeller kunna påvisa effekterna av arbetet, kallar vi för det SocioEkonomiska bokslutet. I grunden handlar det om ett uppföljningssystem, jämförbart med alla andra offentliga styr- och uppföljningssystem såsom budget, verksamhetsplaner och verksamhetsberättelser med resultaträkning och en nyckeltalsanalys.

För att komma vidare krävs det någon form av arbetsmodell eller struktur med vars hjälp vi konkret kan omvandla politisk beslutsamhet till handling. Nedan illustreras fyra förutsättningar som alla måste föreligga för att uppnå full effekt och bygger på varandra likt en pyramid. Det krävs kunskap i form av grundläggande information kring exempelvis långsiktiga och osäkra effekter. Förståelse skapas genom tillgång till analysinstrument och insikt om vilka omfördelningsmekanismer av välfärd som uppstår exempelvis mellan olika myndigheter. Ekonomiska eller andra incitament gör det lönsamt att tänka långsiktigt och skapar därmed vilja att göra så. Sist men inte minst krävs organisatoriska och institutionella förutsättningar för att tänka och agera gränsöverskridande och långsiktigt.

Den välfärdsekonomiska framgångspyramiden

Rapporten –

ett viktigt verktyg i det framtida arbetet

Hela ansatsen i rapporten "Det är bättre att stämma i bäcken än i ån" handlar om att synliggöra det osynliga då det gäller ekonomiska effekter kring arbetet med barn och unga, framförallt ur ett långsiktigt perspektiv.

Vår avsikt har varit att synliggöra vad som sker i detta arbete i ekonomiska termer och visa på hur mycket bättre det är att stämma i bäcken än i ån. Vi visar på hur man kan beräkna värdet av tidiga insatser kring barn och unga, värdet av att underlätta människors resa tillbaka till samhället och värdet av att ta tillvara deras arbetsförmåga. Med fokus på barn och unga redogör vi för marginaliseringens mekanismer, de ekonomiska konsekvenserna av detta och hur man kan värdera effekterna av tidiga insatser, prevention och god rehabilitering.

Avslutningsvis diskuterar vi hur man som eldsjäl eller beslutsfattare på egen hand kan ta fram ett underlag och värdera sådana insatser. Med stöd av rapportens innehåll hoppas vi att det kan utgöra ett verktyg för att förstå och argumentera för att prevention, god rehabilitering och tidiga insatser spelar en stor och viktig roll. För att återskapa ett humanistiskt samhälle och för att använda våra knappa samhällsresurser mer effektivt vill vi därmed påverka beslutsfattare att tänka långsiktigt, skapa helhetssyn, bygga upp strukturell samverkan samt använda metoder för att delaktiggöra människor i det förebyggande och preventiva arbetet kring barn och unga.

Efter ett liv kantat av utanförskap, missbruk och kriminalitet dör Torbjörn 42 år gammal av en överdos heroin. Förutom det rent mänskliga lidandet ett sådant liv ger upphov till har samhällets kostnader varit stora. Redan tidigt fanns tydliga varningstecken, till och med innan Torbjörn började åka ut och in från behandlingar och anstalter.

Fanns det någon som såg den större bilden, och varthän hans liv var på väg?

Med tidiga och bättre samordnade insatser hade det funnits en chans att bryta utvecklingen och påverka den i en annan riktning.

I rapporten "Det är bättre att stämma i bäcken än i ån" visar vi vilka vinster samhället kan göra genom tidiga och samordnade investeringar i preventiva åtgärder – såväl mänskliga som ekonomiska.

Vi vill föra fram fem påståenden om samhällsnyttan av prevention och framgångsrik rehabilitering:

- samhällets utanförskap är dyrt och oftast osynligt
- i denna rapport visar vi att man kan mäta och värdera kostnaderna för detta utanförskap
- därmed kan vi också mäta och värdera effekterna av prevention och framgångsrik rehabilitering
- tidiga insatser är bättre både ur ett mänskligt och ett ekonomiskt perspektiv
- prioriteringar, långsiktighet och strukturell samverkan är förutsättningar för framgång.

I rapporten visar vi med modeller och metoder hur detta också kan beräknas.

Vi menar att samhällets resurser till barn och unga bör omprioriteras i riktning mot prevention och tidiga insatser. Ett arbete som bör organiseras i gränsöverskridande strukturer, baserade på nya styr- och uppföljningsmodeller.

Rapporten "Det är bättre att stämma i bäcken än i ån" finns i tre versioner:

- Huvudrapporten
- Handledning
- Sammanfattning

Detta är en sammanfattning. Huvudrapporten och handledningen finns att ladda ner på www.skandia.se/ideer samt www.seeab.se